

ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 11 – 2015 Offprint

Volume No: Archive Volume 11, 2015

Editor: K. Kalogeropoulos

Date: December 3, 2015

Licensed under a Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International License. Writers are the copyright holders of their work and have right to publish it elsewhere with any free or non-free license they wish.

Cite as: Βουλιάρης, Π. (2015). Αναγέννηση και Μεταρρύθμιση: Η συμβολή τους στην κατάλυση των πεποιθήσεων και αξιών που κυριαρχούσαν τον Μεσαίωνα. *Archive*, 15-25. DOI: 10.5281/zenodo.4498370

Αναγέννηση και Μεταρρύθμιση: Η συμβολή τους στην κατάλυση των πεποιθήσεων και αξιών που κυριαρχούσαν τον Μεσαίωνα

Λέξεις κλειδιά: [αναγέννηση](#), [ανακαλύψεις](#), [μεσαίωνα](#), [μεταρρύθμιση](#), [ουμανισμός](#)

Παναγιώτης Βουλιάκης, Πολιτισμολόγος

Abstract

Phenomenon that evolved throughout Europe, Renaissance has its roots in the first Florentine humanism. Classical studies, which return through an autonomous and popular approach, make it possible -through critical analysis of the world in the way indicated by ancient teachers, to confirm man and his potential for free action and intellect. The Renaissance is the liberation from the strict theological doctrines of the Middle Ages in all fields of action and intellect. Renaissance is basically naturalistic in philosophical context, a study of man and the world, without resorting to Metaphysics. Man is the center of existence and fundamental size -a measure of comparison for everything. He is the chosen one, the primary one. It reflects the ultimate harmony that connects the macrocosm with the microcosm.

Πρόλογος

Ο Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς δίδαξε περιπατητική φιλοσοφία στην Αθήνα (198-21), στα χρόνια της αυτοκρατορίας του Σεπτιμίου Σεβήρου. Ερμηνεύει την αριστοτελική φιλοσοφία με τρόπο φυσιοκρατικό: τα ατομικά όντα έχουν οντολογική προτεραιότητα έναντι των καθολικών, δηλαδή των αφηρημένων ιδεών. Υποστηρίζει ότι υπάρχουν τρία είδη νου: ο φυσικός, ο επίκτητος και ο ποιητικός. Μόνο ο ποιητικός νους -όστις υπεισέρχεται εις τον άνθρωπον έξωθεν- είναι αθάνατος, ενώ η ατομική ψυχή αποθνήσκει. Οι τελευταίοι αιώνες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας φέρνουν στο φως ένα «νέο» τύπο φιλοσοφίας. Ο σκεπτικισμός του Σέξτου Εμπειρικού αντικρούει τη λογική, τη φυσική και την ηθική των δογματικών θεωριών. Θέτει αντιμέτωπα τα δεδομένα των αισθήσεων και τις θεωρητικές υποθέσεις υποστηρίζοντας ότι είναι ισοδύναμα, για να καταλήξει στην άρνηση κάθε κρίσης και στην απόλυτη αταραξία. Σε εκείνη την εποχή ο ρωμαϊκός κόσμος είχε βυθισθεί στις ανατολικές δεισιδαιμονίες. Ο αισθητός κόσμος, σε αντίθεση με όσα είχαν υποστηρίξει Στωικοί και Επικούρειοι, εθεωρείτο τόπος εχθρικών προς την ψυχή δυνάμεων. Εναντίον αυτών των δυνάμεων που περιέβαλλαν τον άνθρωπο έπρεπε να βρεθεί μια δύναμη περισσότερο ισχυρή, που την αναζητούσαν σε υλικές διαδικασίες, σε μυστηριώδεις μυσταγωγίες και τελετουργίες.

Τότε ακριβώς, ως τελευταία αναλαμπή ελληνικής σοφίας εμφανίζεται ο νεοπλατωνισμός για να θέσει τάξη σε «άφρονα» κόσμο. Με τον Πλωτίνο (203-270), εμφανίζεται μια περίπλοκη μεταφυσική, πηγή κάθε μεσαιωνικής (και σύγχρονης¹) μεταφυσικής. Η κεντρική ιδέα είναι ότι η ψυχή δεν μπορεί να απελευθερωθεί αν δεν γνωρίσει την καταγωγή της. Η απελευθέρωσή της είναι η ίδια η γνώση: νοσταλγία της αιωνιότητας, όπου η ψυχή αναπαύοταν πριν δεσμευτεί από τον τροχό του μέλλοντος. Επιθυμία ενώσεως με όλα τα όντα και ζωηρό αίσθημα της εχθρότητας απέναντι σε ότι διαιρεί, χωρίζει, διασκορπίζει. Σπάνια (και συγκεχυμένη) εμπειρία μιας μυστικιστικής κατάστασης μέσα στην οποία η ψυχή, έχοντας χάσει κάθε συνείδηση των

---

¹ Η μεταφυσική της εκπομπής είναι το πρότυπο κάθε μεταφυσικής που ασχολείται με την θεμελιώδη αρχή των πραγμάτων, μέχρι τον Σπινόζα και τον Μπερξόν.

πραγμάτων και κάθε συνείδηση εαυτής, ενώνεται με το Εν ή το Αγαθόν, όπου το παν συγχωνεύεται.

Ο χριστιανισμός προσκομίζει μια νέα θεωρία για το ανθρώπινο πεπρωμένο η οποία στηριζόμενη στην Αποκάλυψη παραμένει εκτός φιλοσοφίας. Όταν ο χριστιανισμός διαδόθηκε στην Ευρώπη, τα μόνα κέντρα πνευματικής καλλιέργειας που υπήρχαν μετά από τις βαρβαρικές «επιδρομές» ήταν τα μοναστήρια και στη συνέχεια τα εξαρτώμενα από την εκκλησία πανεπιστήμια. Έγινε τότε αισθητή η ανάγκη της φιλοσοφίας, έστω και μόνο για τη διατύπωση των *εξ αποκαλύψεως* δογμάτων. Η ενσωμάτωση της φιλοσοφίας στον χριστιανισμό έγινε με δυο τρόπους: με όλα όσα οι Πατέρες της Εκκλησίας² εισήγαγαν στη σκέψη και τα έργα τους από τον στωικισμό και τον πλατωνισμό και παράλληλα, με την ανάγκη να δοθούν κανόνες στη συζήτηση. Το πάθος της πνευματικότητας και το πάθος της διαλεκτικής είναι τα δυο ουσιώδη χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής σκέψης.

Στον μεσαίωνα λοιπόν, οι μοναστικές και επισκοπικές σχολές³ διαφυλάσσουν την επιστήμη και παρέχουν εκπαίδευση, δίχως να διαχωρίζουν τη φιλοσοφία από τις υπόλοιπες επιστήμες (και μάλιστα από τη θεολογία). Ο σχολαστικισμός -περισσότερο λογική εμβάθυνση και συστηματοποίηση με τη βοήθεια φιλοσοφικών εννοιών των *εξ αποκαλύψεως* αληθειών και λιγότερο μια διδασκαλία- είχε αρχικά σκοπό τη λογική ανάλυση της γλώσσας. Έφθασε όμως να θέσει το ερώτημα, ποια είναι η αξία των κοινών γνωρισμάτων, δηλαδή των ειδών και των γενών τα οποία εκφράζονται από γενικά ή κοινά ονόματα. Τα ονόματα αυτά αντιστοιχούν σε πραγματικότητες διαφορετικές από τα επί μέρους πράγματα ή υποδηλώνουν αφηρημένες έννοιες;

Για τους πραγματιστές –οπαδούς της οντολογικής σχολαστικής- τα κοινά γνωρίσματα είναι οι αληθείς πραγματικότητες, υφιστάμενες προ των πραγμάτων.⁴ Για τους νομιναλιστές –οπαδούς της ονοματολογικής σχολαστικής- δεν υπάρχουν παρά μόνο μετά τα πράγματα.⁵ Για τους οπαδούς του Αβελάρδου⁶ εν τέλει, υπάρχουν σε κάθε πράγμα (*εις καθ' έκαστον πράγμα*). Ο ανταγωνισμός αυτών των τριών τάσεων συναντάται και στις τρεις περιόδους του σχολαστικισμού:

Η περίοδος των πρώτων σχολαστικών (θ' -ιβ' αιώνας), χαρακτηρίζεται από την επίδραση της διδασκαλίας του Αυγουστίνου (354-430) και από την εισχώρηση της αριστοτελικής σκέψης στην καθολική εκπαίδευση. Οι σχολές που «άνοιξε» ο Καρλομάγνος γίνονται εστίες της νέας σχολαστικής. Οι συγγραφείς που συμβάλλουν στην πρόοδο της σχολαστικής είναι ο Αλκουΐνος, ο Ραβάνος Μαύρος, ο Σκώτος Εριγένης, ο άγιος Ανσέλμος (1033-1109, που η μέθοδός του

---

² Οι περισσότεροι Πατέρες είχαν μεγάλη, εκτός της θρησκευτικής, καλλιέργεια.

³ *Scolae*.

⁴ *Realismus*, μεταφυσική πραγματικότητα της έννοιας (*conceptus*): οι καθολικές έννοιες, έχουν πραγματική υπόσταση.

⁵ Κάθε καθολική ή αφηρημένη έννοια δεν είναι παρά μια λέξη, που δεν ανταποκρίνεται σε πραγματική υπόσταση. Σαν δοξασία ο νομιναλισμός υπάρχει από την αρχαία εποχή. Ο Αντισθένης αντέκρουσε την πλατωνική φιλοσοφία των ιδεών με το επιχείρημα ότι «ορατός είναι μεν ο ίππος, άορατος δε η ιδέα η παριστώσα αυτόν.» Νομιναλιστές ήταν επίσης οι στωικοί και οι επικούρειοι. Ο Ροσελέν (τέλος του ια' αιώνα) είχε την τόλμη να τον εφαρμόσει στη θεολογία, να θέσει υπό συζήτηση το δόγμα της Αγίας Τριάδας και να ταχθεί υπέρ του τριθεϊσμού.

⁶ Ο Αβελάρδος (1079-1142) εμφανίζεται επίσης πρόδρομος της Αναγέννησης, με την ατομιστική και ανθρωπιστική ηθική του.

επηρεάζει ολόκληρο τον ιβ΄ αιώνα), ο Αβελάρδος και ο άγιος Βερνάρδος (περισσότερο μυστικός παρά φιλόσοφος).

Τον ιγ΄ αιώνα,⁷ η αρχαία φιλοσοφία επιστρέφει διαποτισμένη από χριστιανικό πνεύμα. Η αριστοτελική φιλοσοφία προσαρμόζεται στην έκθεση του δόγματος. Τον σημαντικότερο ρόλο στην εισαγωγή του έργου και των ιδεών του Αριστοτέλη στην Ευρώπη, έπαιξε η αραβική επίδραση. Η ιουδαϊκή φιλοσοφία, που είχε επηρεασθεί από την αραβική σκέψη, υπήρξε ένας από τους συντελεστές διάδοσης της αριστοτελικής σκέψης στη μεσαιωνική θεολογία. Ο Αριστοτέλης αποτελούσε τότε τη μοναδική αυθεντία –τον θεωρούσαν πρόδρομο του Χριστού.

Όμως οι διδασκαλίες του Αβερρόη και του Αβικέννα⁸ απειλούν την «καθαρότητα» της πίστεως. Μεγάλοι χριστιανοί φιλόσοφοι αποκαθιστούν την ισορροπία και μεταξύ τους διακρίνονται δυο δομικανοί: ο Αλβέρτος ο Μέγας (1193-1280) και ο άγιος Θωμάς ο Ακινάτης (1224-1274), που οι «Συνόψεις» του επιβάλλονται στις σχολές, για τη σαφήνιά τους, την εσωτερική συνοχή, το βάθος τους σε τέτοιο σημείο ώστε ο θωμισμός να εμφανίζεται σαν σύνθεση των σχολαστικών διδασκαλιών. Με τη σειρά της η κατάχρηση της διαλεκτικής⁹ και των -δίχως περιεχόμενο- αφαιρέσεων ώθησε ορισμένα πνεύματα στον μυστικισμό και άλλα στη μελέτη των επιστημών της φύσης. Εμφανίζεται ο νομιναλισμός,¹⁰ που καλλιεργεί –έναντι του λογικού και της πίστης- μιαν αυξανόμενη δυσπιστία. Στην Αναγέννηση κανείς πλέον δεν φαίνεται να έχει σε υπόληψη τον σχολαστικισμό.¹¹

Ο Vasari¹² χρησιμοποιεί πρώτος τη λέξη «Αναγέννηση». Η ονομασία αυτή προσδιορίζει την εποχή ανάμεσα στα τέλη του 14ου αιώνα (trecento) και το δεύτερο μισό του 1600. Εποχή που χαρακτηρίζεται από την εκ νέου ακμή των επιστημών, της παιδείας και των τεχνών. Ο Jacob Burckhardt εισήγαγε τον όρο στη νεότερη ιστοριογραφία.¹³

Το ιταλικό «χημείο»

Φαινόμενο που εξελίσσεται σε ολόκληρη την Ευρώπη, η Αναγέννηση έχει τις ρίζες της στον πρώτο φλωρεντινό ουμανισμό. Οι κλασικές σπουδές που επιστρέφουν μέσα από μια προσέγγιση αυτόνομη και λαϊκή,¹⁴ καθιστούν εφικτή –μέσω της κριτικής ανάλυσης του κόσμου με τον τρόπο που υποδεικνύουν οι αρχαίοι¹⁵ διδάσκαλοι- την επιβεβαίωση του ανθρώπου και των δυνατοτήτων του για ελεύθερη δράση και διάνοηση.

---

⁷ Ο χρυσός αιώνας της σχολαστικής σκέψης.

⁸ Και οι δυο Άραβες φιλόσοφοι θεωρούνται πρόδρομοι της Αναγέννησης.

⁹ Η παρακμή του σχολαστικισμού (ιδ΄-ις΄ αιώνας).

¹⁰ Η διαμάχη ανάμεσα στον νομιναλισμό και τον ρεαλισμό, έλαβε στους νεώτερους χρόνους εντελώς νέα μορφή. Εξελίχθηκε σε διαμάχη ανάμεσα σε εμπειριοκρατία και νοησιарχία. Η εμπειριοκρατική αντίληψη του Χιουμ αντιπαρατίθεται στην νοησιарχία του Καντ.

¹¹ Από το τέλος όμως του ιθ΄ αιώνα ακμάζει ένας νεοθωμισμός, ο οποίος συνέβαλε στην αναγέννηση της χριστιανικής φιλοσοφίας.

¹² Γεώργιος Βαζάρι: *Βίοι των εξόχων ζωγράφων, γλυπτών και διδασκάλων*, 1550. Υποστηρίζει ότι με τον Cimabue (1272-1301) και τον Giotto (1301-1337) διαφαίνεται το τέλος της παρακμής στην τέχνη.

¹³ Η εικόνα που έχουμε σήμερα για τον Αναγεννησιακό άνθρωπο είναι δημιουργία (μερικοί αντιτείνουν φαντασίωση) της γόνιμης ευφυΐας του Burckhardt.

¹⁴ Κοσμική, εκτός κλήρου, εξω-εκκλησιαστική.

¹⁵ Στα ιταλικά κείμενα του 15ου και 16ου αιώνα η αναφορά στους αρχαίους (*antichi*) παραπέμπει συνήθως στους αρχαίους Ρωμαίους και όχι στους αρχαίους Έλληνες.

Η Αναγέννηση είναι η απελευθέρωση από τα άτεγκτα θεολογικά δόγματα του Μεσαίωνα σε όλα τα πεδία δράσης και διάνοησης. Για τη φιλοσοφία, η Αναγέννηση είναι βασικά φυσιοκρατική.¹⁶ Σπουδή του ανθρώπου και του κόσμου δίχως προσφυγή στη Μεταφυσική. Ο άνθρωπος είναι κέντρο της ύπαρξης¹⁷ και θεμελιώδες μέγεθος –μέτρο σύγκρισης για τα πάντα. Είναι ο εκλεκτός, ο πρωταίτιος. Πάνω του αντικατοπτρίζεται η απώτερη αρμονία που συνδέει τον μακρόκοσμο με τον μικρόκοσμο.¹⁸

Ο Nikolaus Cusanus¹⁹, ο Marsilio Ficino²⁰, ο Giovanni Pico della Mirandola²¹, και ο Giordano Bruno «ξαναδιαβάζουν» τον Πλάτωνα και –ο καθένας με τον τρόπο του– δημιουργούν τις συνθήκες εκείνες που θα θέσουν τον άνθρωπο αντιμέτωπο με τις δυνατότητες του για γνώση.²² Για τον χριστιανικό νεοπλατωνισμό, οι ουσιώδεις αλήθειες είναι έμφυτες στο ανθρώπινο πνεύμα. Βρίσκονται κρυμμένες στους σοφούς όλων των λαών. Έτσι η νεοπλατωνική θεολογία ενέχει την ελπίδα του προσηλυτισμού όλων των «απίστων» εφόσον αυτοί κατανοήσουν το μήνυμα της δικής τους θρησκείας. Παράλληλα, γίνεται προφανές ότι ο χριστιανισμός οφείλει να γίνει παγκόσμιος, να στραφεί προς εαυτόν και να απαρνηθεί ορισμένες παραδόσεις που τον σκιάζουν.

Στη φιλοσοφία των Στωικών, ο Alberti, ο Salutati²³ και ο Vergerio²⁴[24] ανακαλύπτουν ξανά τις αξίες της ανεξαρτησίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ο Lorenzo Valla²⁵, στον δρόμο που υπέδειξε ο Επίκουρος, διεκδικεί τον τερματισμό του κυριαρχίας της αυθεντίας. Ο Pietro Pomponazzi,²⁶ οπαδός του Αριστοτέλη, τον ερμηνεύει με τρόπο τόσο λαϊκό που φθάνει να αρνείται την αθανασία της ψυχής, προτείνοντας μια Ηθική αποδεσμευμένη από κάθε θεολογική θεώρηση. Ο Μακιαβέλι²⁷ υποστηρίζει τον διαχωρισμό ήθους και πολιτικής. Ο Bernardino Telesio²⁸[28] αποβάλλει την Μεταφυσική από την Επιστήμη της Φύσης.

Ο Tommaso Campanella²⁹, κληρονόμος των ιδεών της Αναγέννησης, τολμά να προτείνει μια θρησκεία της φύσης και μια «πρωτο-κομμουνιστική» ουτοπία. Όμως η Αναγέννηση είναι πάνω απ' όλα η «εποχή της γέννησης της σύγχρονης επιστήμης, δηλαδή της ορθολογιστικής και

---

¹⁶ Νατουραλισμός.

¹⁷ Όπως νωρίτερα, στη βυζαντινή και στην ελληνική κλασική αρχαιότητα.

¹⁸ *Homo universalis*.

¹⁹ Cusanus, *De docta ignorantia*, 1440.

²⁰ Ficino, *Theologica Platonica libri XVIII*, 1482

²¹ Pico della Mirandola, *Conclusiones philosophicae, cabalisticae et theologicae*.

²² Ουσιαστικά επανερμηνεύουν τον νεοπλατωνισμό του Πλωτίνου.

²³ Salutati, *Περί του αιώνας και περί θρησκείας*, 1381, *Περί τυραννίας*, 1392-1400.

²⁴ Pietro Paolo Vergerio (1349-1428), *De ingenuis moribus*.

²⁵ Lorenzo Valla, *Περί Ηδονής*, 1431, *Διαλεκτικές Αντιδικίες*, 1439

²⁶ Pomponazzi, *Περί αθανασίας της ψυχής*, 1516. Με αρχηγό τον Pomponazzi, οι Αλεξανδριστές (Alexandristen) υπήρξαν φανατικοί οπαδοί του Αλεξάνδρου του Αφροδισιεύς.

²⁷ Όσα δίδαξε ο Μακιαβέλι, τα βρίσκουμε στον Πολύβιο και στον Αριστοτέλη. Όμως ο Αριστοτέλης διαπιστώνει, είναι ακαδημαϊκός. Ο Μακιαβέλι συνιστά, είναι πολιτικός. Μετά από τον Μακιαβέλι, κίνητρα και στόχος είναι η ρεαλιστική αντίληψη της ζωής και η εγκόσμια επιτυχία. Πριν από αυτόν, κίνητρο και επιδίωξη ήταν ο θείος νόμος και η μετά θάνατον δικαίωση.

²⁸ Telesio, *De natura rerum juxta propria principia*, 1565-1586

²⁹ Tommaso Campanella, *Civitas Solis*, 1602.

συστηματικής μελέτης του Σύμπαντος, της φύσης και του ανθρώπινου σώματος, η οποία και συνοδεύθηκε από ένα είδος τεχνολογικής επανάστασης».³⁰

Πραγματοποιείται μια ανάλογη απελευθέρωση από τα δεσμά της μεσαιωνικής Μεταφυσικής και δημιουργούνται οι βάσεις για την εξέλιξη της μαθηματικής -πειραματικής μεθόδου. Ο Leonardo είναι ο επιφανέστερος εκπρόσωπος μιας νέας κατηγορίας επιστημόνων-μηχανικών.³¹ Είναι το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του *homo universalis*. Νέες επιστήμες³² που παραπέμπουν στην απευθείας παρατήρηση της φύσης, βοηθούν τον παραγκωνισμό της αριστοτελικής μεθόδου η οποία βασιζόταν στη θεωρητική επαγωγή. Αξιόλογη πρόοδος σημειώθηκε επίσης στον τομέα της αστρονομίας από τον Κοπέρνικο³³, τον Tycho Brahe, τον Κέπλερ, που άνοιξαν το δρόμο για τον Galilei και τον ηλιοκεντρισμό. Στη μηχανική, ο Tartaglia και ο Benedetti απορρίπτουν την αριστοτελική ιδέα της κίνησης ως μεταφυσικού απολύτου. Ιταλοί μαθηματικοί όπως ο Cardano επιλύουν εξισώσεις τρίτου βαθμού –που Έλληνες και Άραβες δεν είχαν λύσει- αποδεσμεύοντας τον λογισμό³⁴ από τη δογματική θεώρηση. Η ιατρική³⁵ με τη σειρά της επαναστατεί ενάντια στους αρχαϊσμούς του Γαληνού. Αναγεννάται η ανατομία και επανεκτιμάται η σημασία της απευθείας παρατήρησης.

Για την τέχνη, η Αναγέννηση είναι ανάκτηση των κλασικών αξιών. Μετά τη ρήξη του Μεσαίωνα, η ιδεατή πολιτισμική συνοχή με τον Αρχαίο κόσμο. Στη Φλωρεντία, ένας αρχιτέκτονας (Brunelleschi), ένας γλύπτης (Donatello) και ένας ζωγράφος (Masaccio), πραγματοποιούν μια επαναστατική μετατροπή της θεώρησης και των λειτουργιών της δημιουργικής δραστηριότητας. Η τέχνη παύει να θεωρείται χειρωνακτική δραστηριότητα³⁶ και γίνεται διάνοηση.³⁷ Όργανο συνειδητοποίησης, έρευνας και γνωριμίας με την πραγματικότητα. Αληθινή και αυτοτελής επιστήμη, βασισμένη σε λογικά θεωρητικά αξιώματα.³⁸ Η τέχνη είναι μίμηση της φύσης³⁹, διαλεκτική αναμέτρηση του κλασικού με το βυζαντινό, συνάμα, μαθηματική (γεωμετρική) οργάνωση των δεδομένων της αντίληψης. Αυτό το «πέραςμα» αποκρυσταλλώνεται στο θεωρητικό έργο του Leon Battista Alberti.⁴⁰

Οι μαϊκήνες *signori* στηρίζουν την εξέλιξη και βοηθούν στη διάδοση αυτής της «επανίδρυσης» της τέχνης. Κορυφές ο Bramante, ο Ραφαήλ, ο Michelangelo⁴¹, ο Leonardo. Από αυτούς που τους ακολουθούν εξελίσσεται ο μανιερισμός, σαν αντικομφορμιστική έρευνα μιας αυθεντικότητας ως εαυτής. Αντίδραση στις ανησυχίες που διαφάνηκαν πίσω από το προκάλυμμα του κλασικισμού.

³⁰ Χατζηνικολάου, Ν. Αναγέννηση, ένα φαινόμενο παρανοημένο, *εφημ. Ελευθεροτυπία*. (άρθρο στο ένθετο περιοδικό «Ιστορικά»), 3 Μαΐου 2001.

³¹ Η καλλιτεχνών-εφευρετών.

³² Συχνά «επιστήμες» που αποβλέπουν σε μια μυστικιστική θέαση της φύσης: αλχημεία, μαγεία, αστρολογία.

³³ *De revolutionibus*.

³⁴ Ουσιαστικά τον μαθηματικό λογισμό.

³⁵ Ανατομία του (Φλαμανδού) Αντρέ Βεζάλ (Βεσαλίου), *De humani corporis fabrica*.

³⁶ *Attivita mechanica*.

³⁷ *Attivita liberalis*.

³⁸ Όπως οι νόμοι της προοπτικής.

³⁹ Που έχει εσωτερική σύσταση και δομή μαθηματική.

⁴⁰ *De picture* (1436- αφιερωμένο στον Μπrouνελέσκι), *De re aedificatoria* (1452), *De statua* (1464)

⁴¹ Ο Michelangelo, από παιδί έζησε στον οίκο του Λαυρεντίου του Μεγαλοπρεπούς, σε στενή επαφή με τον Poliziano και τους υπόλοιπους ουμανιστές του κύκλου των Μεδίκων.

Στην Αναγέννηση η τέχνη ενδιαφέρεται για τον κόσμο καθ' εαυτού, ως φυσικό σύμπαν, μέσα από νεοπλατωνικά δεδομένα που συγχωνεύονται με τα κείμενα του ιερού Αυγουστίνου για να δημιουργηθεί ένα καινούργιο φιλοσοφικό πρότυπο.⁴² Η πραγματική και ουσιαστική τομή είχε συντελεστεί σε πανευρωπαϊκή κλίμακα. Η βαθμιαία παρακμή της φεουδαρχικής κοινωνίας, η άνοδος της αστικής τάξης, ο περιορισμός του κυρίαρχου ρόλου της θρησκείας, είχαν σαν αποτέλεσμα μια ριζική αλλαγή της αντιμετώπισης της ζωής που εκφράστηκε σε όλους τους τομείς του πολιτισμού. Αλλά οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν στην Ιταλία με την πολυτάραχη πολιτική ζωή, την ιδιότυπη αίγλη της παρουσίας του Πάπα στη Ρώμη και το νέο, όλο ζωντάνια αστικό οικονομικό σύστημα, ευνόησαν τη θεαματική ολοκλήρωση του φαινομένου στη χώρα αυτή.

Οι πλούσιες, ανταγωνιζόμενες, αυτοδιοικούμενες ιταλικές πόλεις-κράτη, με τους εμπόρους και τους τραπεζίτες που καθόριζαν την οικονομική και πολιτική ζωή, με τους μορφωμένους ουμανιστές, ήταν πραγματικά αστικά κέντρα, πολύ πιο σύγχρονα από τις αρκετά φεουδαρχικές ακόμα περιοχές της βορειοδυτικής Ευρώπης. Η ιταλική γλώσσα, πολύ κοντά στη Λατινική, διευκόλυνε τους Ιταλούς στη μελέτη των Λατίνων συγγραφέων. Τα μνημεία της αρχαίας Ρώμης, αφθονούσαν σε όλη τη χώρα και θύμιζαν επίμονα ένα ένδοξο παρελθόν. Η βυζαντινή Ανατολή ήταν αρκετά κοντά και φυσικά υπήρχαν πολιτιστικές (και οικονομικές) ανταλλαγές. Η γνώση των ελληνικών ήταν προσιτή στους Ιταλούς. Όλα αυτά λειτούργησαν γονιμότατα. Ο ανταγωνισμός των τοπικών αρχόντων τους ωθούσε να επενδύουν ικανά ποσά για να αυξήσουν το γόητρο της *citta*, χρηματοδοτώντας καλλιτεχνικά έργα και προστατεύοντας τα γράμματα και τις επιστήμες. Η προσπάθεια δημιουργίας ενός νέου ιταλικού πολιτισμού, αντάξιου των αρχαίων, χάραξε σταθερά το δρόμο του ρεαλισμού. Η Ιταλία κόμιζε στον κόσμο ένα όργανο έρευνας που είχε λησμονηθεί από δώδεκα αιώνες και που σ' αυτό έμελλε ν' απευθύνεται το δικό μας κομμάτι της ανθρωπότητας για να μην πεθάνει.⁴³

Οι γόνιμες αναζητήσεις και οι πειραματισμοί του Quattrocento, οδήγησαν στην κλασική, «ώριμη» Αναγέννηση του 16ου αιώνα. Η Ρώμη (και ο Πάπας) παίρνει τη σκυτάλη από τη Φλωρεντία (και τους Μεδίκους), αλλά συγχρόνως συνεχίζεται η ανάπτυξη και άλλων κέντρων. Η Βενετία -με μια ατμόσφαιρα ασφάλειας και ευημερίας, με ποικίλων προελεύσεων πολιτιστικές επιδράσεις και με ένα επιφανειακό φιλελευθερισμό που επιτρέπει στους Βενετσιάνους να απολαμβάνουν τη ζωή έντονα και ηδονικά- φθάνει στον κολοφώνα της πρωτότυπης καλλιτεχνικής της προσφοράς.

Η διάδοση του Ουμανισμού

Τη Δύση την εντυπωσίασε αρχικά η τέχνη της Ιταλίας. Ο Ντύρερ⁴⁴ την επισκέφθηκε έκθαμβος. Έγινε πηγή για τον Χόλμπαϊν. Οι νέοι Φλαμανδοί έμεναν μερικά χρόνια, υποχρεωτικά, στην Ιταλία. Ο Φραγκίσκος ο Α΄ καλεί τον Ντα Βίντσι και λιγότερο γνωστούς καλλιτέχνες⁴⁵ να κτίσουν και να διακοσμήσουν τους πύργους του. Η Ισπανία και η Αγγλία προσκαλούσαν Ιταλούς. Με

---

⁴² *Natura est Deus*. Για τον ιερό Αυγουστίνo η τέχνη εικονογραφεί τη βούληση της φύσης. Ο άνθρωπος, ασκώντας την τέχνη, επιτελεί τον φυσικό του προορισμό. Εμβαθύνοντας στα μυστικά της φύσης, εμβαθύνει στον ίδιο το Θεό, γίνεται μέτοχος της θεϊκής τάξης.

⁴³ Έλι Φωρ, *Ιστορία της Τέχνης, 3, Η Τέχνη της Αναγέννησης*, Εξάντας, Αθήνα 1993.

⁴⁴ Durer και Grunewald είναι τα κορυφαία αντίπαλα) πνεύματα στη Γερμανία. Προσωποποιούν τη διχοτόμηση Βορρά-Νότου που επέφερε η Μεταρρύθμιση.

⁴⁵ Francesco Primaticcio, Rosso Fiorentino, Niccolo dell' Abbate, Benvenuto Cellini.

εξαίρεση ορισμένες «νησίδες αντίστασης»⁴⁶, ο ιταλικός ρυθμός, ή έστω η προσαρμογή του από τους Φλαμανδούς και τους Γερμανούς, κυριαρχεί στην Ευρώπη. Γρήγορα όμως αποδεικνύεται ότι αυτή η «κυριαρχία» είναι μόνο πρόσκαιρη και επιφανειακή. Οι Βόρειοι ποτέ δεν φάνηκε να έχουν συνειδητά τάσεις προς τις κλασικές επιρροές, ούτε έδειξαν ιδιαίτερη προτίμηση σε αφηρημένες αρχές ή στα νοητικά και θεωρητικά συστήματα απεικόνισης που χαρακτήρισαν την ιταλική τέχνη. Η «αναγέννηση» στη Φλάνδρα⁴⁷ και τις άλλες χώρες⁴⁸ απείχε πολύ από το να χαρακτηριστεί παράλληλη με τις Ιταλικές εξελίξεις.

Στο πνευματικό πεδίο ο ουμανισμός θριαμβεύει. Κατακτά τα πανεπιστήμια, όπου αρχίζει η διδασκαλία της Ελληνικής και της Εβραϊκής (γίνονται αποδεκτές οι αρχές της βιβλικής φιλολογίας) και δίνονται έδρες στους ουμανιστές.

Η Αλκάλα ντε Ενάρες, η Λουβαίν, η Βιέννη, η Ρώμη, η Οξφόρδη και κατόπιν το Παρίσι με το κολλέγιο των βασιλικών Λεκτόρων⁴⁹ μετατρέπονται σε πρωτεύουσες του ουμανισμού. Από την Ουγγαρία μέχρι την Αγγλία, ο φλωρεντινός νεοπλατωνισμός προσελκύει λόγιους και φιλοσόφους. Όμως μόνο ο Έρασμος στο Ρόττερνταμ μπορεί να αναμετρηθεί μαζί του. Συγγραφέας των Ρητών και του Μωρίας εγκωμίου, εκδότης της διορθωμένης παραλλαγής της Καινής Διαθήκης, ήταν ίσως το πλέον λεπτό και ανθρώπινο πνεύμα της εποχής του. Επίσης, παντού οι καγκελάριοι των ηγεμόνων είναι ουμανιστές.

Η μετά θάνατον επίδραση ενός μεγάλου Ιταλού ποιητή, του Πετράρχη, οδηγεί στην εμφάνιση σε όλη την Ευρώπη μιας νέας φιλολογίας στη δημόσια γλώσσα. Ο ουμανισμός αποδεσμεύει από τις εθνικές λογοτεχνίες τη δροσιά, την ειρωνεία και την έμπνευση, βάζοντας στην άκρη το εξεζητημένο και επιτηδευμένο ύφος των λογίων. Τα πνεύματα έδειχναν έτοιμα για την εξαγνισμένη θρησκεία, την «σοφή ευσέβεια», που προσπαθούσαν τότε να ορίσουν οι ουμανιστές όπως ο Έρασμος, ο Τζων Κόλετ, ο Τόμας Μορ,⁵⁰ ο Λεφέβρ ντ' Ετάπλ.

Η αστραπιαία άνοδος της Μεταρρύθμισης⁵¹[51], όμως, του Λουθήρου και των διαδόχων του από το 1520 ανάγγειλε το τέλος της ουμανιστικής ψευδαίσθησης στα θρησκευτικά πράγματα, όπως και στα περισσότερα άλλα πεδία.

Η Μεταρρύθμιση

Στις αρχές του 16ου αιώνα, την Καθολική Εκκλησία –που έχει πρότυπο τη γραφειοκρατική δομή της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας- χαρακτηρίζει η ισχύς, αλλά και η διαφθορά. Από τις αρχές του 12ου αιώνα υπήρχαν κραυγές για μεταρρύθμιση.⁵²[52] Ο κλήρος δεν μπορεί να ζήσει με τα

---

⁴⁶ Σχολή τοπιογραφίας του Δουνάβεως, η φανταστική τέχνη κατά τρόπον του Μπος, η γερμανική δραματικότητα του Γκρύνεβαλντ.

⁴⁷ Κορυφαίος ο Jan van Eyck, ο πρώτος που εξερεύνησε πλήρως τις δυνατότητες ενός «νέου» μέσου, της ελαιογραφίας.

⁴⁸ Γαλλία και Γερμανία σύντομα δέχθηκαν αυξανόμενη φλαμανδική επιρροή.

⁴⁹ Μετέπειτα College de France.

⁵⁰ Με το έργο του *Ουτοπία*.

⁵¹ Ο ουμανισμός έδωσε στις κατευθυντήριες τάσεις της Μεταρρύθμισης, (που προέρχονται συγχρόνως από τις αρχαίες αιρέσεις και από την εσωτερική ευσέβεια του τύπου του Βίντεσχάιμ) το λογικό και κριτικό όργανο που επέτρεπε για πρώτη φορά την παγκόσμια διάδοσή τους.

⁵² Wycliff, Hus, Ιερώνυμος ο εκ Πράγας, Savonarola... Μεταξύ 1215 και 1545, εκκλησιαστικές σύνοδοι (εν Πίζη, εν Κωσταντία, εν Βασιλεία) εξετάζουν ζητήματα μεταρρύθμισης δίχως ποτέ να καταλήξουν σε ουσιαστική συμφωνία.

δόγματα της εκκλησίας, ενώ η κατάχρηση τελετουργιών και πρακτικών που αγγίζουν το όριο της δεισιδαιμονίας συνεχίζεται.

Στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα η δυτική Ευρώπη αντιμετωπίζει ένα ευρύ φάσμα αλλαγών - κοινωνικών, καλλιτεχνικών, γεωπολιτικών- ως αποτέλεσμα μιας ρήξης που διαδραματίστηκε στους κόλπους της Εκκλησίας. Αυτή η ρήξη ονομάστηκε Μεταρρύθμιση και η απάντηση των Καθολικών σε αυτήν, Αντιμεταρρύθμιση. Το κίνημα της Μεταρρύθμισης εκδηλώνεται το 1517, όταν ο (γερμανός Αυγουστίνος μοναχός –καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Βυρτεμβέργης,) Λούθηρος παραθέτει (με αφορμή την πώληση συγχωροχαρτιών) ένα κατάλογο διαμαρτυριών - καταγγελιών, (τις «Θέσεις») ενάντια στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Με τον τρόπο αυτό διαμαρτύρεται για την διαφθορά, την οικονομική εκμετάλλευση των βόρειων χωρών από τους Πάπες, την αποτυχία του καθολικισμού στο ποιμαντικό του έργο.

Καθώς το πνεύμα της Μεταρρύθμισης διαδίδεται αστραπιαία, ο Λούθηρος ιδρύει παρά τη θέλησή του μια αληθινή Εκκλησία⁵³ ενώ και άλλοι ηγέτες εμφανίζονται: ο Ulrich Zwingli,⁵⁴ ο John Calvin,⁵⁵ ο John Knox⁵⁶[56]. Το πολιτικό πλαίσιο υπήρξε ευνοϊκό. Οι λαοί της βόρειας Ευρώπης αποκτούν βαθμιαία μια ιδιαίτερη ταυτότητα, πρώιμη μορφή εθνικής συνείδησης. Η άνοδος της απόλυτης μοναρχίας στη Γαλλία και στην Αγγλία⁵⁷ ευνοεί την χειραφέτηση. Οι μονάρχες επιζητούν την απόλυτη κυριαρχία. Η εκκλησία δεν θα έπρεπε να αποτελεί εξαίρεση.

Αν και η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι το 1806, τα Γερμανικά κράτη απομακρύνονται από την επιρροή της Ρώμης. Οι Γερμανοί πρίγκιπες του Βορρά, προστατεύουν τον Λούθηρο από τον Πάπα και τον Αυτοκράτορα. Ισχυροποιούνται πολιτικά αποκτώντας προνόμια που ως τότε κατείχε μόνο η Εκκλησία. Στη Ρωμαϊκή εκκλησία, μια διαδοχή ισχυρών Παπών⁵⁸ απαντά στις επιταγές της Μεταρρύθμισης με διάφορους τρόπους. Επαιτικά Τάγματα –όπως οι Ιησουΐτες⁵⁹, οι Καπουτσίνι, οι Βαρναβίτες- ιδρύονται για να αποκαταστήσουν το Δόγμα. Η σύνοδος του Τρέντο μεταρρυθμίζει τον κλήρο και καθορίζει για τέσσερις αιώνες τις βάσεις της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησιολογίας. Η Εκκλησία εξακολουθεί να υποστηρίζεται από τις μείζονες ευρωπαϊκές μοναρχίες.

Η «διχοτόμηση»

Τελικά, η Μεταρρύθμιση δημιουργεί μια διαχωριστική γραμμή –που υπάρχει μέχρι σήμερα- ανάμεσα στο Βορρά και το Νότο στην Ευρώπη. Γενικά, οι Βόρειες χώρες ασπάζονται τον Προτεσταντισμό ενώ ο Νότος παραμένει Καθολικός. Με την βοήθεια της τυπογραφίας, οι

---

⁵³ Τα δύο τρίτα της Γερμανίας και οι Σκανδιναβικές χώρες, ασπάζονται τον λουθηρανισμό.

⁵⁴ Εξτρεμιστής και εικονοκλάστης διαχωρίζει την διδασκαλία της Βίβλου από το τελετουργικό της Εκκλησίας.

⁵⁵ Ελβετία και σύντομα Κάτω Χώρες. Δυτική Ευρώπη. Ουγενότοι (Γάλλοι Καλβινιστές).

⁵⁶ Σκωτία - πρεσβυτεριανή Εκκλησία.

⁵⁷ Ο αγγλικανισμός –επίσημη θρησκεία της Αγγλίας- είναι μείγμα προτεσταντικού δόγματος με καθολικό τελετουργικό και επισκοπική διοίκηση.

⁵⁸ Ανάμεσά τους ο Λέων Ι΄ και ο Παύλος Γ΄;

⁵⁹ Τάγμα που ίδρυσε ο Ιγνάτιος ντε Λογιόλα. Ορκισμένοι μαχητές της καθολικής πίστης, με στρατιωτική οργάνωση, ανέλαβαν ποιμαντικό και ιεραποστολικό έργο, οργάνωσαν την εκπαίδευση στην Ισπανία και στη Γαλλία. «Πολιτοφυλακή»; και «μυστική αστυνομία» του Πάπα, οι Ιησουΐτες, παρά τον φόβο που ενέπνεαν, ενίσχυσαν και διέδωσαν τον καθολικισμό αναπτύσσοντας πολύπλευρο έργο.

μεταρρυθμίσεις του Λουθήρου γρήγορα γίνονται γνωστές, βρίσκουν υποστηρικτές⁶⁰ και ριζώνουν σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Οι Κάτω Χώρες βρίσκονταν κάτω από τη μακροχρόνια ηγεμονία των Ισπανών Αψβούργων. Το 1517, οι μεταρρυθμίσεις του Λουθήρου θα τις διχοτομήσουν. Στο Νότο (Βέλγιο), ο καθολικισμός παραμένει ισχυρός. Στο Βορρά (Ολλανδία), οι Καλβινιστές προτεστάντες αντιδρούν ενάντια στη κυριαρχία των Αψβούργων. Η Συνθήκη Ειρήνης του Άουγκσμπουργκ (1555), συμφιλιώνει προσωρινά τον προτεσταντικό Βορρά με τον καθολικό Νότο στα Γερμανικά κράτη, μετατοπίζοντας τη ρήξη προς τα Δυτικά, στις μοναρχίες της Γαλλίας και της Ισπανίας.⁶¹

Στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα η θεολογική ρήξη μετατρέπεται σε πολιτική διαμάχη. Ο λαός βρίσκει στη Μεταρρύθμιση το μέσο για να αποκτήσει κοινωνικά δικαιώματα. Η εκκοσμίκευση⁶² κρύβει τη δυνατότητα της απελευθέρωσης, όχι απαραίτητα μόνο της πνευματικής. Πρόκειται για στροφή προς τη δημοκρατία. Διαμαρτυρία απέναντι σε ένα μη ισορροπημένο πολιτικό σύστημα.⁶³ Μετά τον θάνατο του Λουθήρου (1546) και του Τζον Κάλβιν (1564) το Προτεσταντικό κίνημα μοιράζεται σε ένα αριθμό επιμέρους εστιών.

Για τη Μεταρρύθμιση, η πνευματικότητα υπερέρχει έναντι του φυσικού κόσμου. Η σχέση του ανθρώπου με τη φύση εξαγνίζεται μέσα από δημιουργική γνώση και εργασία⁶⁴. Η Μεταρρύθμιση απορρίπτει την -θεμελιώδη για τον ουμανισμό- απελευθέρωση του κόσμου των αισθήσεων και στη θέση της προβάλλει τον θρησκευτικό ατομισμό. Με τρομερή ευθύνη απέναντί Του, ο άνθρωπος, είναι μόνος ενώπιον του Θεού. Αποκτά συνείδηση σε σχέση με τον κόσμο, όμως ο υπερβατικός Θεός υπερέρχει απόλυτα.

Για την Επιστήμη, τη Λογοτεχνία και τις εικαστικές Τέχνες η Μεταρρύθμιση είναι το φυσικό επακόλουθο της Αναγέννησης. Η τυπογραφία την βοηθά να παραμένει εικονοκλαστική, δίνοντας προτεραιότητα στον λόγο. Η ευρεία απήχηση της μετάφρασης της Βίβλου στην γερμανική γλώσσα,⁶⁵ όπως και εκείνης στην Αγγλική,⁶⁶ οφείλεται εν μέρει στην φιλολογική διδασκαλία του ουμανισμού λόγος (προφορικός ή γραπτός) αποκτά σημασία, υποβαθμίζοντας ή εκτοπίζοντας την εικαστική προσέγγιση στη διδασχή. Δεν υπάρχει ανάγκη να βλέπει κάποιος τοιχογραφίες, βιτρό ή μωσαϊκά. Αρκεί να διαβάσει ή (αν είναι αγράμματος) να ακούσει τον ιερέα.

---

⁶⁰ Παρά τη συμπάθειά τους για τις θέσεις της Μεταρρύθμισης, οι περισσότεροι ουμανιστές αρνήθηκαν να προσκολληθούν σε αυτή. Ο Έρασμος που θέλησε να διατηρήσει την ψυχραιμία του εντός της διαμάχης δέχθηκε επίθεση και από τις δυο πλευρές.

⁶¹ Βαλουά και Αψβούργοι συμμαχούν ενάντια στις προτεσταντικές εξεγέρσεις.

⁶² Περισσότερο ακραίος, ο Αναβαπτισμός απορρίπτει εκκλησία και κοσμική αρχή υποστηρίζοντας την πολυγαμία και την κοινοκτημοσύνη. Σήμερα επιβιώνει ως μικρή αίρεση.

⁶³ Πάντως ο ίδιος ο Λούθηρος, τελικά προτρέπει τους ηγεμόνες να τιμωρήσουν χωρίς έλεος τους επαναστάτες του Πολέμου των Χωρικών. Οι σχεταριστικές ομάδες αντιπροσωπεύουν για αυτόν μια απόπειρα όχι για την πνευματική εξύψωση αλλά για την εύκολη απολύτρωση. Κερδίζει έτσι την υποστήριξη των ευγενών.

⁶⁴ Και όχι με την εκλογίκευση της φύσης από μαθηματικές γενικές κατηγορίες.

⁶⁵ Από τον Λούθηρο.

⁶⁶ King James Version.

Ενώ στον καθολικό νότο ο μανιερισμός οδηγεί με σίγουρα βήματα στο μπαρόκ, η λογική, η πείρα, ο πειραματισμός και η ατομική συνείδηση μορφοποιούν τη ζωγραφική και την αρχιτεκτονική στον βορρά.

Οι Ανακαλύψεις

Τον 15ο και τον 16ο αιώνα, οι εξερευνήσεις και ο αποικισμός άνοιξαν νέους ορίζοντες για την Ευρώπη. Εκτόνωσαν πιέσεις ανάμεσα σε αντιμαχόμενες πλευρές. Δημιούργησαν, με τη γνώση που συσσωρεύτηκε και με την συνακόλουθη πρόοδο της επιστήμης, την ανάγκη για περισσότερες ανακαλύψεις, περισσότερη γνώση. Έπαιξαν τον κυριότερο ρόλο στη δημιουργία του κλίματος αμφισβήτησης του δογματισμού στη μεσαιωνική σκέψη. Η αμφισβήτηση αυτή ήταν επακόλουθο της οικονομικής άνθισης που επέφερε ο πρώιμος ευρωπαϊκός «ιμπεριαλισμός».

Ενώ οι οικονομικές δομές παραμένουν παραδοσιακές, πολύτιμα μέταλλα συρρέουν παρέχοντας στα κράτη νέα μέσα πληρωμής. Δομείται ο ευρωπαϊκός οικονομικός χώρος γύρω από τους μεγάλους δρόμους⁶⁷ των ανταλλαγών. Τον 16ο αιώνα θα γεννηθεί και ο νέος κοινωνικός τύπος: ο επιχειρηματίας, μεγαλέμπορος και χρηματιστής. Έχοντας πλουτίσει από το εμπόριο αυτοί οι πρώτοι καπιταλιστές⁶⁸ χρησιμοποιούν τα κεφάλαιά τους για να κάνουν την περιουσία τους να καρποφορεί, παρά τις θρησκευτικές απαγορεύσεις που επισύρουν τέτοιου είδους δραστηριότητες. Γίνονται απαραίτητοι στα κράτη, αφού δανειοδοτούν τους ηγεμόνες, ενώ στηρίζουν τη Μεταρρύθμιση, αφού δεν μπορούν να συμβιβαστούν με την απόρριψη της αξίας των κερδών τους από την καθολική εκκλησία.

Αυτή η νέα τάξη εμπόρων θα στηρίξει και την Τέχνη αποζητώντας κοινωνική καταξίωση ή εν μέρει επειδή η Τέχνη (ιδιαίτερα η ζωγραφική) ήταν ανέκαθεν μια καλή επένδυση. Παρά τις θρησκευτικές αντιδικίες η Μεταρρύθμιση είναι μια περίοδος οικονομικής επανάστασης. Μερκαντιλισμός και καπιταλισμός ισχυροποιούνται. Η επιστήμη, επίσης, επηρεάζει κάθε πλευρά της ζωής. Σύντομα ο Καρτέσιος⁶⁹ θα θέσει νέες βάσεις. Η νεωτεριστική επιστήμη, που βασίζεται στην εμπειρία και τη λογική, ανοίγει το δρόμο για όλες τις μεταγενέστερες εξελίξεις. Τα θεατρικά έργα του Σαίξπηρ ελκύουν την προσοχή του κοινού, όσο και του Μολιέρου. Στις Τέχνες ο βόρειος ρεαλισμός συμβιώνει με το μπαρόκ του Νότου. Γεννιέται η Ευρώπη του λόγου.

Η Αναγέννηση εγκαινίασε τον διχασμό του *είναι* της φύσης από το *δέον* του λόγου. Δημιούργησε τον κυρίαρχο υποκειμενισμό. Η Μεταρρύθμιση αντιπαραθέτει στον υποκειμενισμό της απόλαυσης, τον υποκειμενισμό της εσωτερικής πίστης. Η ανάγκη συνδιαλλαγής φύσης-λόγου-ανθρώπου θα οδηγήσει, μέσα από τα μεγάλα φιλοσοφικά συστήματα του 17ου αιώνα, στον Διαφωτισμό.

Βιβλιογραφία

Berstein, S. Milza, P. *Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. Α', Αλεξάνδρεια, 1997.

Burckhardt, *Ο Πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*, Νεφέλη, Αθήνα 1997.

Nef, K. *Ιστορία της Μουσικής*, Ν. Βότσης, Αθήνα 1985.

⁶⁷ Θαλάσσιους και ποτάμιους.

⁶⁸ Βέβαια ο όρος θα επινοηθεί τον 19ο αιώνα από τον Μαρξ.

⁶⁹ Discours de la methode, 1637. Η φιλοσοφία του Ντεκάρτ είναι υποκειμενισμός με την έννοια ότι η βεβαιότητα της σκέψης είναι «πρωτίστη» και επηρεάζει την έννοια του υλικού κόσμου.

Michels, Ul. *Άτλας της Μουσικής*, Φ. Νάκας, Αθήνα 1994 .
Μπόρχες, Χ.Λ. *Ιστορία της αιωνιότητας*, Ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1982
Μουτσόπουλος, Ε. *Οι αισθητικές κατηγορίες*, Αρσενίδης, Αθήνα 1996.
Πάπυρος-Λαρούς, *Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1963.
Ράπτης, Κ. *Γενική Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. Α΄, Ε.Α.Π., Πάτρα 1999.
Στεφανίδης, Μ. *Μια ιστορία της Ζωγραφικής*, Καστανιώτης, Αθήνα 1994.
Vuillermoz, Ε. *Ιστορία της Μουσικής*, Υποδομή, Αθήνα 1979.
Φουκώ, Μ. *Η ιστορία της τρέλας*, Ηριδανός, Αθήνα.
Φωρ, Έ. *Ιστορία της Τέχνης*, Εξάντας, Αθήνα, 1993.

Διαδίκτυο

Αωννύμου, *Antiquarie Prospettiche Romane composte per prospettivo milanese dipintore* E-text από

http://www.liberliber.it/biblioteca/a/antiquarie_prospettiche_romane_composte_per_prospettivo_etc

Aretino, P. *La cortiggiana* E-text από <http://www.liberliber.it/biblioteca/a/aretino>

Erasmus da Rotterdam: *Elogio della Follia* E-text από <http://www.liberliber.it/biblioteca>

Hall, D. *From Reformation to Revolution 1500-1650*, 1996, ηλεκτρονική έκδοση από <http://capo.org/premise/96/mar/p960304.html>St.

Loyola, I. *Spiritual Exercises*, αποσπάσματα από *The Spiritual Exercises of St. Ignatius of Loyola*, Translated from the Autograph by Father Elder Mullen, S.J. New York: P.J. Kennedy and Sons, 1914, ηλεκτρονική έκδοση από

<http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html><http://www.cronologia.it/storia/tabello/aa1401.htm>

Machiavelli, N. *Istorie Fiorentine*, E-text από:

<http://www.liberliber.it/biblioteca/m/machiavelli>

Machiavelli, N. *Principe* E-text από <http://www.liberliber.it/biblioteca/m/machiavelli>

Petrarca, *Canzoniere* (Rerum Vulgarium Fragmenta) E-text από <http://www.liberliber.it/biblioteca/p/petrarca>

Poliziano, *Stanze de messer Angelo Politiano cominciate per la giostra del magnifico Giuliano di Pietro de Medici* E-text από <http://www.liberliber.it/biblioteca/p/poliziano>

Rabelais, F. *Gargantua e Pantagruelle* E-text από:

<http://www.liberliber.it/biblioteca/r/rabelais>

Underhill, E. *Mysticism, a study in the nature and development of spiritual consciousness*, 1930 ηλεκτρονική έκδοση από <http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html>

© 2004 Παναγιώτης Βουλιάρης

